

Sobre casos intermediaris i creixements espontanis Els treballadors de la regió de Girona¹

Rosa Congost

Universitat de Girona²

L'observació de les diferents vies històriques capaces —o no— d'orientar una societat cap al capitalisme va constituir un dels eixos conductors de l'obra de Pierre Vilar. Aquest aspecte apareix amb claredat, per exemple, en el subtítol del volum tercer *de Catalunya dins l'Espanya Moderna*, dedicat a *Les transformacions agràries del segle XVIII*: “De l'impuls de les forces productives a la formació d'una burgesia nova”, i en el títol de capítol del volum quart i darrer: *La formació del capital comercial*. Aquests darrers enunciats podrien fer pensar que els interessos de Vilar es van centrar bàsicament en l'estudi d'una classe social, la *burgesia nova*, els membres de la qual serien els suposats artífexs del capitalisme en el segle XIX, és a dir, els que constituïrien la classe capitalista. I, certament, no sabem imaginar una societat capitalista sense una classe social susceptible de ser anomenada *burgesia*. Però la sola existència d'un extens volum dedicat a *Les transformacions agràries del segle XVIII* suggereix que el mètode d'anàlisi històrica de Vilar no consistia pas en l'aïllament previ del fenomen o del grup social que es proposava estudiar sinó en l'exploració, mitjançant l'anàlisi dels documents i fonts disponibles, del conjunt de la societat, del conjunt de les anomenades estructures socials, a partir de la consideració de les diferències i desigualtats socials, en la línia iniciada —amb voluntat d'aprofundir-la— trenta anys abans pel seu mestre Ernest Labrousse.

Aquest article vol insistir en la potencialitat de l'anàlisi vilariana, tot partint de dues idees que ell va fer explícites en la seva recerca sobre les transformacions agràries de la Catalunya del segle XVIII i en moltes de les reflexions teòriques que la van acompanyar. Primer, l'interès, per tal de comprendre el caràcter d'aquestes transformacions, dels que ell va anomenar “casos intermediaris” i, segon, el caràcter aparentment “espontani” d'alguns aspectes del creixement experimentat.

1. Aquest treball s'emmarca dins el projecte de recerca HUM2005-04731/HIST finançat pel Ministeri de Ciència i Educació, del qual sóc investigadora responsable.

2. Catedràtica d'història econòmica de la Universitat de Girona i codirectora de la Revista, rosa.congost@udg.edu

Els casos intermediaris i el creixement “espontani”

Amb la tria dels “casos intermediaris” i del “creixement espontani” com els seus fils conductors, aquest treball intentarà complir dos objectius que a simple vista podrien semblar contradictoris. D’una banda, volem afrontar obertament alguns dels aspectes que ara, quaranta anys després de la seva publicació, poden resultar més incòmodes de l’obra de Vilar. Perquè, admetem-ho, la simple idea de l’existència d’uns casos intermediaris reflecteix una característica dels temps de Vilar que avui pot convertir aquesta idea en inoportuna, en incòmoda, o en simple reflex d’una època passada. Un autor només parla de casos intermediaris quan pensa en uns casos ja establerts prèviament i clarament definits. Tots sabem que aquests casos estaven inspirats, en els anys seixanta, en els “modes de producció” feudal i capitalista. I, a diferència del que passava als anys seixanta, avui poden resultar incòmodes, en una obra de recerca històrica, les referències explícites al concepte *mode de producció*.

Però justament per aquesta raó, perquè la conjuntura intel·lectual d’avui podria fer-lo passar per alt, penso que és necessari insistir en el paper que van jugar els casos intermediaris en el conjunt de l’obra de Pierre Vilar. No és casualitat que l’apartat de les conclusions del tercer volum de la seva tesi, que Vilar va voler titular explícitament “els homes i la terra”, es centressin en gran part en les diferències comarcals detectades al llarg de la seva recerca. Per a il·lustrar-les, Vilar recorre a una font especialment estimada per ell, el qüestionari preparat per Francisco de Zamora i, entre les respostes a aquest qüestionari, escrites entre 1789 i 1791, invoca, com és prou conegut, tres exemples: el Cint, Moià i els pobles suburbans barcelonins.³ Vilar utilitza la mateixa referència bibliogràfica, per a il·lustrar la mateixa idea, en la contraportada del segon volum de l’edició francesa de *Les transformacions agràries a la Catalunya del segle XVIII*:

El 1789, la preciosa enquesta de Zamora oferia algunes conclusions de síntesi: una àrea (la muntanya) es troba encara en plena economia feudal, una altra (el litoral) es troba en plena marxa cap a l’agricultura capitalista, amb els seus avantatges i els seus riscos; la zona intermediària aclareix finalment tots els matisos de la “transició”, i permet una aproximació força acurada a les diferències entre classes i categories socials.

Pierre Vilar també utilitza l’expressió “cas intermediari”, posant-la en cursiva, en alguns escrits de caràcter més teòric:

*... però més interessant és encara el cas intermediari, aquell on el procés ha començat però no ha acabat, i on els homes del país –n’hi ha que han estat dotats amb un notable esperit analític– comproven amb els seus propis ulls que les innovacions tècniques no són compatibles amb els modes de producció tradicionals i modifiquen la psicologia de les classes socials entorn de l’economia.*⁴

3. Vilar (1966: 634): “el del Cint, caseriu muntanyenc pràcticament estancat dins l’antic “mode” de producció i de vida; el de Moià, gran vila d’altiplà on resisteixen les formes tradicionals de conreu, però sotmeses a l’impuls modernitzador d’intercanvis bastant estesos; finalment, el dels pobles suburbans barcelonins i de la viticultura comercial, on el “mode” de producció es troba en vies de transformació ràpida, si no està ja transformat”.

4. Vilar (1983: 153). El text correspon a una conferència de 1964.

És evident que en tots els casos l'ús de l'adjectiu "intermediari" per Vilar, remet, en primer lloc, a la idea clàssica d'una etapa de transició entre el feudalisme i el capitalisme. Però també, i aquest és l'aspecte que m'interessa remarcar aquí, a la idea d'alguna cosa que no acabava d'encaixar amb allò que hom esperava trobar, que solia correspondre's força als prototipus clàssics de feudalisme i capitalisme, de societat feudal i societat capitalista. Allò, doncs, que sorprenia a l'investigador i que el portava a reflexionar sobre aquelles societats i, alhora, sobre aquells suposats models.

El mateix element de "sorpresa" es fa present en les seves al·lusions al caràcter parcialment espontani del creixement econòmic. Una cosa espontània és allò que no sembla obeir a cap ordre lògic, que no sembla tenir, doncs, a primera vista, una explicació fàcil.

Reflexions d'aquest tipus van acompanyar la recerca de Pierre Vilar els anys previs a la tesi doctoral. La principal prova d'això la constitueix la ponència "Creixement econòmic i anàlisi històrica" presentada al Congrés Internacional d'Història Econòmica a Estocolm el 1960.⁵ També sabem que van constituir l'eix conductor dels Seminaris de Pierre Vilar de l'École Pratique d'Hautes Études, durant els anys previs a la tesi doctoral.⁶ Durant el curs 1959-60 Pierre Vilar havia convidat els assistents al Seminari de París a reflexionar sobre l'"anàlisi històrica de les relacions entre creixement econòmic i estructures socials" a partir del cas català. Després d'oferir un resum de les recerques realitzades, el professor conclouia el seu relat d'aquesta manera:

*Sobretot ens ha aparegut, en acabar aquest estudi, que el "creixement" econòmic regional estudiat, entre els anys 1715 i 1808, no obeïa pas a l'acció d'un factor únic i dominant, sinó més aviat a la interacció espontània de les forces de producció: tècnica agrícola amillorada, atenuació de les crisis periòdiques de mortalitat.*⁷

El subratllat és nostre. Vilar també utilitzaria l'adjectiu "espontani" en les conclusions finals de la seva tesi. Concretament, en les pàgines finals del darrer volum, dedicat a *La formació del capital comercial*.

*...Aquest refús d'acceptar línies massa simples en la intervenció d'un moviment de creixença, l'apliquem també a l'aparent contradicció entre el que aquesta creixença té d'espontani, de generalitzat, de quasi biològic en les aparences, i el que té de conscient, de voluntari, d'organitzat; entre el que revela de forces individuals i anàrquiques i el que revela de cristallització de potència col·lectiva entorn de les famílies, dels grups, de les classes.*⁸

Fixem-nos, doncs, que "casos intermediaris" i "creixement espontani" no volen dir, per a Pierre Vilar, casos i/o fenòmens impossibles d'estudiar, sinó, bàsicament i sobretot, casos

5. Vilar (1964a).

6. Hem seguit el contingut d'aquests seminaris a partir dels resums que el mateix Pierre Vilar va presentar en els diferents *Annuaire* d'aquella institució.

7. *Annuaire*. École Pratique des Hautes Études. Section de Sciences Économiques et Sociales. Paris: Imprimerie Nationale, 1960.

8. Vilar (1968b: 629-30).

i fenòmens que han de ser estudiats admetent com a possibles moltes hipòtesis de treball. Per això, els plantejaments de Vilar, tot i reflectir la historiografia dels anys seixanta del segle XX, suposen també un atac a la visió lineal i esquemàtica de la Història que dominava aquells anys. Per combatre aquesta visió, reflectida tant en els esquemes clàssics de transició del feudalisme al capitalisme esbossats per historiadors “marxistes” com en les etapes del creixement econòmic dissenyades per Rostow, Vilar qüestiona dues idees també molt arrelades en els científics socials de l'època: 1) la tendència —diguem-ne neomalthusiana— a exagerar la incapacitat tècnica i els límits demogràfics de les societats preindustrials; 2) la idea —diguem-ne hamiltoniana— de la necessitat d'una conjuntura de salaris baixos per a fer possible i viable el creixement econòmic modern.⁹

Les transformacions agràries del segle XVIII català estudiades per Vilar qüestionaven seriosament la validesa de la primera idea, ja que evidenciaven una “ocupació més densa del sòl” que “no havia conduït a rendiments decreixents sinó que havia anat acompanyada d'una intensificació dels conreus” i la multiplicació dels contractes vitícoles a “rabassa morta”.¹⁰ Centrem l'atenció d'aquest article, però, en la discussió de la segona idea, la que considera els salaris baixos com a condició necessària i originadora del creixement. Pierre Vilar, que tracta aquesta problemàtica en diverses ocasions, va qüestionar obertament la validesa d'aquesta tesi. El tema, més desconegut, no és pas menys important: considerar que les societats amb salaris alts o, el que és més important, amb rendes del treball altes, podien experimentar fenòmens de creixement, significava qüestionar la idea recurrent, en els discursos de les classes dominants i de molts “científics socials”, del “sacrifici” de les classes baixes com a condició necessària per a la modernització d'una societat.¹¹

Si, quaranta-cinc anys després, les reflexions de Pierre Vilar encara ens resulten útils, és en part per la força de les idees que denunciava. ¿Per què, sinó, ens resulta tan sorprenent, encara avui, en l'anàlisi i la interpretació de les societats agràries, la simple hipòtesi d'un procés d'enriquiment —o en tot cas de no-empobriment— de (o de part de les) classes treballadores? Pierre Vilar, en discutir la manera habitual d'interpretar el passat, obria la porta a nous plantejaments i noves discussions. És en aquest marc de reflexió que volem intervenir i el primer pas que proposem fer, perquè ens sembla necessari per a l'anàlisi dels casos intermediaris, i per a la comprensió del caràcter “espontani” del creixement, és canviar la nostra manera d'observar els grups socials. Volem superar, sobretot, la visió estereotipada d'alguns grups socials que s'amagava i s'amaga, sovint, darrera el concepte “estructures socials” i que presenta aquests grups com a grups predeterminats i, per tant, poc susceptibles d'evolucionar i de transformar-se. La nostra proposta, tot i la seva ambició, és molt senzilla: substituir la idea d'unes determinades estructures socials més o menys fixades per la idea d'un dinamisme social

9. Aquesta visió seria exemplificada per Rostow. Vegeu Vilar (1964b).

10. Les cites s'han extret del text de la contraportada de la segona edició del segon volum de l'edició francesa de la tesi de Vilar, que és el que correspon a “Les transformacions agràries del segle XVIII”.

11. Vilar considera que la tesi hamiltoniana sobre els orígens del capitalisme “... implica la suggerència (conscient o no) de que el ‘sacrifici’ de la classe obrera és *necessari* en qualsevol circumstància”. Uns anys abans, en comprovar que els salaris barcelonins no havien baixat tant com a Madrid, durant les darreres dècades del segle XVIII, havia reivindicat la necessitat d'estudiar un fenomen del qual avui comencem a copsar la seva importància global: un augment del nivell de vida de la classe treballadora: Vilar (1964c).

—que ja no podem reduir a un simple joc d'estructures i conjuntures— capaç de transformar, “espontàniament”, generació darrere generació, els diferents grups socials —i no només aquells determinats “a priori”— que conformaven una societat. En la seva concreció, aquest plantejament s'aproparà força a la necessitat, reivindicada per Pierre Vilar, d'analitzar els “canvis en l'estructura funcional d'una població” i els “moviments de les rendes” —també les rendes del treball— dels diferents grups socials.¹²

Partint, doncs, de les principals conclusions de Vilar, relatives a l'existència de diferents Catalunyaes i de diferents grups socials i, per tant, diferents dinàmiques socials, que reivindiquen la importància dels casos intermediaris, és a dir, diferents dels pressuposats, i deixen endevinar traces d'espontaneïtat, és a dir, elements dinàmics no sempre tinguts en compte, en el procés de creixement experimentat, i partint també de la insatisfacció de moltes lectures d'història social i econòmica, vull aprofitar aquesta contribució-homenatge a Pierre Vilar per presentar alguns resultats de recerques ja velles i d'altres tot just incipients sobre la regió de Girona que no encaixen amb els estereotips habituals sobre el creixement econòmic del segle XVIII —lleixi's acumulació de capital, però també distribució de rendes.

Les dades que aportaré no són conclusives, i la manera de presentar-les respondrà a un objectiu molt clar: posar de manifest la rellevància d'alguns aspectes que em sembla que mereixerien ser estudiats amb més profunditat. Per això, em centraré en una línia de treball concreta: el paper que va jugar en el creixement agrari del segle XVIII un dels grups socials encara menys estudiats, el dels jornalers o treballadors de la terra. De nou, la referència a Vilar és obligada i pot semblar contradictòria. A hores d'ara, i sobretot després de l'obra de Pierre Vilar, ningú no pot negar el protagonisme de les masses de pagesos humils en les tres vies de creixement agrari possibles: la de l'extensió, d'intensificació i especialització dels conreus. Però aquest reconeixement no ha anat acompanyat d'una investigació detallada sobre el comportament d'aquest grup social; de manera que la imatge d'unes classes treballadores especialment actives no ha canviat pas l'imaginari comú d'unes classes baixes pobres i humils.

Aquest buit historiogràfic contrasta amb la insistència de Pierre Vilar sobre la necessitat de confrontar amb la realitat històrica algunes idees ja fetes sobre la misèria i la pobresa, i la subordinació, de les classes treballadores. En tant que es tracta d'idees fàcilment integrables en un discurs suposadament marxista, els interrogants oberts per Vilar constitueixen una demostració palpable del caràcter obert —i científic— del seu mètode de recerca i anàlisi històrica i, doncs, del seu “marxisme”.¹³

L'augment, en termes absoluts i relatius, dels anomenats “treballadors”, a la regió de Girona durant la segona meitat del segle XVIII

A Pierre Vilar no se li escapa que, a l'hora d'analitzar un moviment demogràfic, els canvis més difícils de detectar són precisament els canvis en l'*estructura funcional* de la població, que podem equiparar a l'estudi del dinamisme social que nosaltres reclamem, i suggereix

12. Vegeu les reflexions a Vilar entorn a aquestes dues idees a Vilar (1964a)

13. Vegeu la reflexió específica que sobre aquest punt fa Vilar (1964a: 129).

que, per a estudiar-los, cal tenir en compte tots els signes i indicis que ens permetin distingir entre “el simple nombre dels homes” i “la força de treball o de producció efectives”.¹⁴ Aquí ens fixarem, en primer lloc, en un fenomen que la simple comparació entre les dades censals que provenen dels diferents censos de 1718, 1787 i 1857 sembla indicar amb claredat: el creixement demogràfic de la regió de Girona del segle XVIII i primera meitat del segle XIX va ser sobretot un creixement de “jornalers”.¹⁵ Efectivament, l’etiqueta “jornaleros” és la que aplega el grup més nombrós d’efectius el cens de 1787, conegut com a cens de Floridablanca, del corregiment de Girona i el seu nombre supera, de molt, el nombre de jornalers del cens de Campoflorido, de 1718. En el cens de 1857 els que aquí són anomenats “jornaleros del campo”, per distingir-los dels “jornaleros de fábrica” són encara molt més nombrosos. Som conscients, tanmateix, que el primer problema que hem d’afrontar, en l’anàlisi d’aquestes dades, per tal d’avaluar els canvis reals de les “estructures funcionals de la població”, és precisament el de les etiquetes socials. Per a fer-ho, continuen essent vàlides les advertències de Pierre Vilar sobre les dificultats que es deriven de la tipologia social que ofereix el cens de Floridablanca. L’historiador es refereix explícitament al problema que volem tractar aquí:

Més greu és que les distincions entre “pagesos”, “jornalers” i “criats” –sobre les quals han recolzat força conclusions sobre les estructures socials del segle XVIII espanyol– no hagin estat totalment clares en l’esperit dels enquestadors locals. Masovers i arrendataris són classificats molt sovint dins la categoria de “pagesos”, però també a vegades dins la categoria de “jornalers” –que comprendria tot treballador agrícola no propietari. Els mossos són distribuïts segurament entre les dues categories dites “jornalers” i “criats”. Inversament, la manca de “criats” en localitats on resideixen nobles i famílies riques suposa que la gent de casa pròpiament dita ha estat comptada com a jornalers o més probablement com a “indiferents” alimentats per l’amo.¹⁶

Tanmateix, hi ha una circumstància que atorga un interès particular a les llistes del cens de Floridablanca de les comarques gironines. A les notaries gironines de la segona meitat del segle XVIII, la major part de la població rural es definia efectivament de la mateixa manera que en el cens oficial: és a dir, com a pagesos –*labradores*, si l’escriptura era en castellà– o com a treballadors –bracers o jornalers en algunes àrees geogràfiques concretes. A la resta de Catalunya la majoria de la població rural es definia davant dels notaris com a “pagesos”, fossin rics o fossin pobres. En els documents de Lleida estudiats per Enric Vicedo i Enric Tello, del Penedès estudiat per Belen Moreno, o del Bages de Llorenç Ferrer, per citar només alguns exemples, els pagesos i els rabassaires més humils no es distingien dels pagesos benestants. A la regió de Girona, en canvi, els pagesos, que podien ser propietaris o masovers, semblaven caracteritzar-se, sobretot, pel fet de viure en un mas, i la categoria treballador, bracer, o

14. Vilar (1964a: 41): “Hay que guardarse de confundir número de personas y fuerza de trabajo efectiva. De esta forma las observaciones, incluso literarias, sobre el paro encubierto, las clases parasitarias, los oficios picarescos, la hinchazón de los servicios en perjuicio de la producción, no deben despreciarse, puesto que sugieren una serie de importantes distinciones entre simple número de los hombres y fuerza de producción que representan”.

15. Congost (1990: 24).

16. Vilar (1966a: 45).

jornaler, segons les àrees, servia bàsicament per a definir l'agricultor que no vivia en un mas.

Les reflexions que acabem de fer corroboren els recels de Vilar davant de qualsevol cartografia feta a partir només de les dades globals del Cens de Floridablanca, i alhora expliquen algunes incoherències resultants de la simple representació d'aquestes dades, com ara que la Catalunya del nord-est aparegui com una de les àrees amb menys percentatge de pagesos i amb més percentatge d'assalariats.¹⁷ Però també fan més creïbles i, per tant, més rellevants, les dades del cens relatives al Corregiment de Girona: 5.000 pagesos i 15.000 jornalers. La fiabilitat d'aquestes dades augmenta quan les comparem amb les llistes de veïns de majors de 16 anys elaborades pocs anys més tard, el 1795, en motiu de la Guerra Gran, per a 200 municipis de l'àrea. Aquestes llistes van ser dissenyades i elaborades per gironins, és a dir, per coneixedors de la societat, amb l'objectiu, entre d'altres, de recollir un impost proporcional a la riquesa, a més d'una part del cadastre. En aquest aspecte, les llistes permeten comprovar que molts dels treballadors pagaven efectivament cadastre com a propietaris de cases i terres. També és significatiu que, en el moment de confeccionar el formulari que havia de servir per encasellar els veïns de cada poble, els membres de la Junta recomanessin utilitzar una paraula nova, "hisendat", per a identificar els sectors més rics de la pagesia, i consideressin que l'etiqueta "jornalero" no s'adequava del tot al sector social que teòricament havia d'agrupar aquesta etiqueta, perquè hi havia "los que pasan de meros Jornaleros pero que no se consideran por un *menestral* inferior". Com a conseqüència, els capellans i regidors encarregats d'elaborar les llistes de cada lloc van tendir a confeccionar llistes d'hisendats i menestrals "según el orden de sus haberes".¹⁸

Les dues noves etiquetes, *hisendats* i *menestrals*, passarien a designar, en els escrits de la primera meitat del segle XIX, una part cada vegada més nombrosa dels antics pagesos i dels antics treballadors.¹⁹ És difícil no veure en aquest èxit un índex del dinamisme social de l'època i, en concret, pel que fa al tema que ens ocupa ara, del conjunt de les classes treballadores.

Però, qui eren els treballadors gironins? Algunes referències historiogràfiques poden ser útils. Per les seves característiques, el treballador del camp gironí del segle XVIII es correspondria força a la categoria del pagès-comprador contemporani descrit per Ernest Labrousse, un historiador especialment interessat a considerar les diferents categories socials que podien coexistir en el món rural i les seves diferents relacions amb el mercat. Ambdós grups socials compartien el fet de disposar de poca terra. Hi ha un element, tanmateix, que semblaria diferenciar, d'entrada, el dinamisme social del pagès parcel·lari descrit per Labrousse i el del gironí. Té a veure amb les estratègies matrimonials i amb el sistema hereditari i, per tant, té a veure amb el procés formació de noves llars i, per tant, amb el nucli del fenomen del creixement demogràfic. Per a Labrousse, les petites propietats, en dividir-se entre el conjunt dels fills a cada generació, tendien cada vegada a ser més petites. Aquest fenomen reforçava les tendències del mercat que acabaven condemnant el pagès, en les diferents conjuntures, a la proletarització.²⁰ En una societat com la catalana, on predominava el sistema de l'hereu únic,

17. Congost (2004).

18. Congost (2001).

19. Congost (1997).

20. Labrousse (1984: 425).

el dinamisme generat per les estratègies familiars havia de ser forçosament diferent. Aquí, un creixement demogràfic, si es concretava en un augment de cases noves, volia dir, sobretot, un augment de matrimonis de fills segons, és a dir, de no-hereus, de cabalers amb cabaleres. La dinàmica dels matrimonis, doncs, sobre la qual sabem ben poc, pot ser clau a l'hora d'interpretar el creixement absolut –i relatiu– del nombre de treballadors.²¹

A l'espera de noves recerques, la consulta d'una font privilegiada, les sol·licituds de dispenses de proclames matrimonials presentades al Bisbat de Girona, ens permet una primera aproximació a aquest tema.²² Les dades relatives als anys 1769 i 1806, reflectides en el quadre 1, són prou significatives. Al llarg de la segona meitat del segle XVIII no només hauria augmentat el nombre de matrimonis i, en concret, el nombre dels matrimonis en què els nuvis es dedicaven principalment a l'activitat agrària, sinó que hauria canviat significativament l'estructura ocupacional dels nuvis en aquest sector.

Quadre 1.
Els oficis agraris de la diòcesi de Girona
segons les dispenses de proclames matrimonials.

1769

	Ofici dels nuvis			Ofici dels pares dels nuvis			Ofici dels pares de les núvies		
Nombre de casos	671	A	B	654	A	B	768	A	B
Pagesos	152	22.7	41.8	210	32.1	52.5	230	29.9	50.2
Treballadors	212	31.6	58.2	190	29.1	47.5	228	29.7	49.8
Pagesos + treballadors	364	54.35		400	61.2		458	59.6	

1806

	Ofici dels nuvis			Ofici dels pares dels nuvis					
Nombre de casos	1021	A	B	1000	A	B	1123	A	B
Pagesos	161	15.8	24.7	249	24.9	37.8	295	26.3	38.9
Treballadors	492	48.2	75.3	420	42.0	62.3	464	41.3	61.1
Pagesos + treballadors	653	64		669	66.		657	67.6	

A = % sobre tots els matrimonis B = % sobre els matrimonis en què el nuvi és pagès o treballador

Les referències a l'ofici dels pares presenten un doble interès. D'una banda, ens fan allunyar qualsevol sospita, que hauria estat raonable sobre el paper, que les etiquetes *treballador* i *pagès* s'haguessin limitat a reflectir diferents etapes del cicle de vida –l'etapa de solteria,

21. Sobre el tema dels matrimonis, vegeu Marfany (2004) i Congost, Ferrer, Marfany (en premsa).

22. La consulta d'aquestes dades, dipositades a l'Arxiu Diocesà de Girona sembla revelar que la majoria de matrimonis sol·licitaven aquesta dispensa, el que atorga a la font una importància excepcional.

l'etapa de casat— d'un mateix sector de població i, per tant, d'un mateix grup social. El resultat confirma, en canvi, el que, de fet, podríem haver deduït d'una simple reflexió sobre l'associació de la categoria social dels pagesos als habitants d'un mas. El grup dels pagesos no va augmentar gaire. Tant si es tractava de pagesos propietaris com pagesos masovers, la creació d'un nou mas no podia improvisar-se. Les dades semblen reflectir la solidesa del canvi al qual estem assistint, i també ens permeten fer un pas important per a interpretar-lo, en permetre'ns l'estudi del relleu i canvi intergeneracional en el si dels diferents oficis de la regió.

Quadre 2.
Nuvis amb el mateix ofici que els pares (diòcesi de Girona).

1769

nombre de casos: 427 de 654 (65.29%)

Ofici dels nuvis (només els casos en què l'ofici del pare és conegut)	Pares <i>pagesos</i>	Pares <i>treballadors</i>	Pares Altres oficis
<i>Pagesos</i> (149)	145 (97.3%)	--	4 (2.7 %)
<i>Treballadors</i> (212)	39 (18.4 %)	143 (67.4 %)	30 (14.15 %)
Altres oficis (293)	26 (8.9 %)	47 (16.1 %)	139 (47.4 %)

1806

nombre de casos: 678 de 996 (68.1 %)

Ofici dels nuvis (només els casos en què l'ofici del pare és conegut)	Pares <i>pagesos</i>	Pares <i>treballadors</i>	Pares Altres oficis
<i>Pagesos</i> (161)	161 (100%)	--	--
<i>Treballadors</i> (472)	55 (11.6%)	352 (74.6%)	65 (13.8 %)
Altres oficis (363)	17 (4.8%)	64 (17.9 %)	165 (46.2%)

El quadre 2 ens mostra que pràcticament tots els nuvis pagesos eren fills de pagesos, però també que alguns fills de pares pagesos, en casar-se, tenien un ofici diferent del de pagès i que, de fet, molts d'ells esdevenien treballadors. En canvi, no només el percentatge de fills treballadors amb pares treballadors era molt alt sinó que és evident que aquest ofici atreïa fills —molts d'ells probablement cabalers— de pares amb altres oficis. Sense aquest fenomen serien difícils d'explicar els canvis estructurals que reflecteixen els quadres exposats i que, de fet, ja reflectien les simples dades censals. No estem encara en condicions de dir en quina mesura el creixement demogràfic va produir el casament d'un major nombre de fills cabalers o si va ser un augment de la taxa de nupcialitat el principal factor de creixement demogràfic. Probablement els dos processos es van alimentar recíprocament. El que ens interessa remarcar, insistim-hi, és el capgirament en l'estructura social d'un món rural aparentment estàtic.

Ha arribat el moment de formular-nos la pregunta que, en el fons, constitueix el *leit motiv* d'aquest article: l'augment del nombre de *treballadors* gironins, que les dades censals i les

dades sobre matrimonis coincideixen en reflectir, significa que estem assistint a un procés de proletarització del camp gironí? A primera vista, un augment del percentatge dels jornalers o treballadors, en una societat on han dominat secularment unitats d'explotació familiar conceptuades com a autosuficients, els masos, podria ser interpretat d'aquesta manera. Però també podem considerar la hipòtesi d'una realitat socioeconòmica especialment favorable als petits propietaris de la terra. Abans hem fet referència a una dada de tipus qualitatiu que sembla avalar-la. Durant el període estudiat va tenir lloc l'aparició d'una nova etiqueta per a designar els membres del grup dels treballadors, l'etiqueta de *menestrals*, i podem avançar que alguns estudis realitzats sobre els inventaris post-mortem semblen anar en la mateixa direcció.²³

Dedicarem més atenció als resultats aportats per l'anàlisi d'una altra font notarial especialment rica: els capítols matrimonials entre hereus i cabaleres. Partim de la idea, compartida per molts historiadors de les èpoques preindustrials, que els dots aportats als seus matrimonis per les filles cabaleres reflectien, amb independència de si el marit era hereu o cabaler, la capacitat d'estalvi i l'estatus social de les dones i les seves famílies. L'evolució dels dots, doncs, pot ser un bon signe del moviment de rendes i de la capacitat d'estalvi de les famílies al llarg d'un període. El buidatge dels capítols matrimonials corresponents als anys 1769-70 i als anys 1806-07 inscrits en el Registre d'Hipoteques de Girona ha tingut en compte, en primer lloc, l'evolució dels preus del blat.²⁴ Si prenem com a referència el preu mig d'una quartera de blat dels 9 anys anteriors a cada data, podem comprovar que aquest preu pràcticament havia doblat:

1760-1769	9.65 lliures
1797-1806	17.60 lliures

Una primera aproximació estadística global revela que el moviment dels dots va poder seguir força de prop el moviment del preu del blat. El fet que les medianes s'apropin molt a les mitjanes ens indica que el fenomen va ser força generalitzat.

Quadre 3.

Anàlisi dels dots dels capítols matrimonials signats entre hereus i cabaleres.

	Casos	Valor	Mitjana	Mediana	Interval Moda	Valor individual moda
1769-70	723	175.146,6	242,25	100	100-199	100
1806-07	1231	594.639,7	483,05	200	200-399	200

23. El treball de doctorat d'Eulàlia Esteve sobre el Baix Empordà reflecteix un cert augment de la riquesa del conjunt d'aquest grup social: més parcel·les de terra, major grau de diversificació de conreus i cases més espaioses, amb més habitacions (Esteve, 2007).

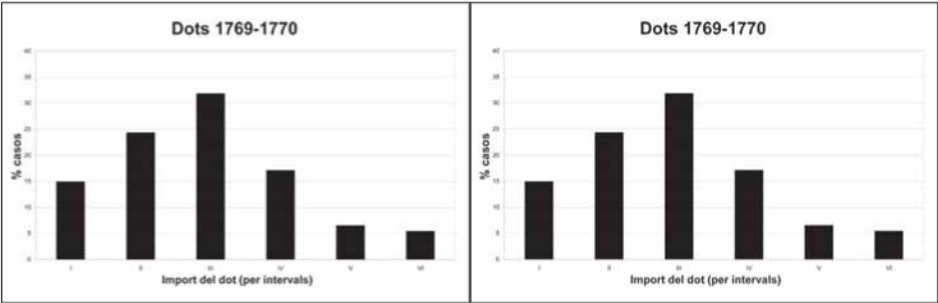
24. Els resultats d'aquesta recerca, que complementen alguns de ja publicats (Congost 1993) es poden consultar a "Dowries regime, social groups and economic development in Catalonia (XVIII-XIX)", treball que vaig presentar a la Sessió "Marriage Contracts I: a quantitative approach to family strategies", coordinada per Gerard Béaur i Joseph Goy, de l'*European Social Science History Congress*, celebrat a Lisboa, el febrer-març de 2008.

Però un estudi sobre la diferenciació social –i aquest és el nostre objecte– requereix una distribució de la població segons el valor dels dots. Per a això, s’han establert els sis intervals equivalents reflectits en el quadre 4.

Quadre 4.
Taula d’equivalència dels intervals del valor dels dots de cada període.

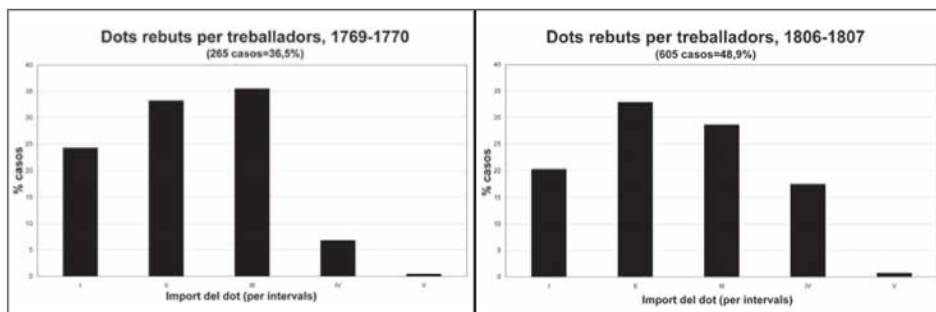
Intervals	1769-70	1806-07
I	0-49 lliures	1-99 lliures
II	50-99 lliures	100-199 lliures
III	100-199 lliures	200-399 lliures
IV	200-499 lliures	400-999 lliures
V	500-999 lliures	1000-1999 lliures
VI	1000 o més lliures	2000 o més lliures

Gràfics 1 i 2

Els gràfics 1 i 2 mostren que l’evolució diferenciada dels dots va seguir un comportament extraordinàriament similar al del moviment dels preus. Però és en l’anàlisi diferencial segons l’ofici dels nuvis, que reflecteixen els gràfics 3 i 4, quan els resultats, més rellevants, es revelen també més sorprenents: els dots rebuts pels treballadors hereus van ser els que van experimentar el creixement més espectacular.

Gràfics 3 i 4

Per al període 1806-07 hem tingut en compte els dots cobrats pels nuvis que figuraven en els documents com a *menestrals*. De fet, el resultat de l'exercici confirma totes les tendències assenyalades fins ara: 1) un creixement espectacular dels treballadors, que es reflecteix en l'augment del tant per cent de casos representat per aquest grup social; 2) un augment de les quantitats percebudes en qualitat de dots pel grup de treballadors; 3) l'èxit incipient de l'etiqueta *menestral* per a designar alguns membres del grup social.

La distribució social dels dots segons el seu valor permet una altra aproximació al conjunt de la societat. Hem considerat que els intervals I i II de cada període corresponen al que podem anomenar les classes baixes de la societat, els intervals III i IV a les classes mitjanes i, finalment, els intervals V i VI a les classes altes. De seguida veiem que, tot i l'augment del percentatge representat en el si de les classes baixes pel grup dels treballadors, el 1806-07 els treballadors representen un 45,8% de les classes mitjanes, és a dir, dels dots situats entre 200 i 999 lliures. El percentatge seria una mica més baix, però no gaire més, ja que superaria el 40% del total, si tenim en compte la franja situada entre 500 i 999 lliures. Com és lògic, la franja de les classes mitjanes és la que agrupa el major nombre de *menestrals*.

Quadre 5.

Distribució dels oficis en el si de les classes baixes, mitjanes i altes.

1769-1770	Pagesos (29.3 %)	Treballadors (36.6 %)	Altres (34.1)
Classes baixes 284 (39,2%)	50 (17.6%)	152 (53.5%)	82 (28.9 %)
Classes mitjanes 354 (48,9 %)	114 (32.2%)	112 (31,6 %)	128 (36.2)
Classes altes 86 (11.9)	48 (55.8%)	1 (1.2 %)	37 (43.02 %)
1806-1807	Pagesos (25.4 %)	Treballadors (48.9 %)	Altres (25.7)
Classes baixes 529 (42,7%)	75 (14.2%)	322 (60.9%)	132 (24.95 %)
Classes mitjanes 609 (49,2 %)	162 (26.6%)	279 (45,8 %)	168 (27.6 %)
Classes altes 100 (8.1%)	77 (77.0 %)	4 (4.0 %)	19 (19.0 %)

Veiem, doncs, que, a començaments del segle XIX, un grup significatiu dels membres del grup social dels *treballadors* i *menestrals* semblaven gaudir d'un nivell de vida que els permetria ubicar-se, ja en el moment de contraure matrimoni, en els esglaons mitjans de l'escala social, essent-ne, a més, el grup majoritari. Les dades no només ens indiquen que la societat experimentava canvis, sinó que el grup social dels *treballadors* i *menestrals* era protagonista indiscutible d'aquests canvis.

L'estudi de les rendes del treball agrari

El simple plantejament de la hipòtesi d'un possible augment del nivell de vida de part dels membres d'un grup social anomenat *treballador* ens obliga a afrontar el tema de les rendes del treball d'una manera dinàmica i global, que integri tant el moviment dels salaris com les possibilitats d'accedir a altres ingressos per part dels membres d'aquest grup social. Reprenem així una problemàtica repetidament assenyalada per Pierre Vilar, tant en les seves reflexions de caràcter més teòric, com en les seves recerques de caràcter més empíric. El jove Pierre Vilar, bon lector de Hamilton, Simiand i Labrousse, no va escatimar recursos i energies per establir sèries de preus i salaris, però sabia que els salaris no constituïen, per si sols, en una societat agrària, és a dir, en una societat sense assalariats purs, un índex de les rendes del treball. No és estrany, doncs, que les diverses aportacions, teòriques o empíriques, de Vilar entorn de la problemàtica dels salaris confluïssin sempre en la mateixa doble advertència:

1) cal desconfiar d'aquelles teories que suposen un comportament predeterminat dels salaris; com a exemple empíric que induïa a aquesta desconfiança, Vilar aportava les sèries de salaris que demostraven que a les darreres dècades del segle XVIII, a Catalunya, un país molt més proper a la industrialització, els salaris eren més elevats que a Castella;

2) cal saber situar sempre els salaris en el lloc precís que ocupen en el conjunt de les rendes del treball, que són sovint, en les societats agràries i precapitalistes, de caràcter familiar. Per això, Vilar va advertir freqüentment, en públic i en privat, dels perills d'interpretar una disminució dels salaris com un signe automàtic d'empobriment o de disminució del benestar social.

Quaranta-cinc anys més tard, les observacions de Pierre Vilar continuen essent del tot pertinents. I no és pas que no s'hagin realitzat treballs en les diferents direccions assenyalades. Així, l'estudi de Garrabou, Tello i Roca sobre els salaris dels segles XVIII i XIX sembla indicar que durant la segona meitat del segle XVIII els salaris agraris catalans van seguir les oscil·lacions del preu del blat, amb un desfament no superior als 6 anys.²⁵ Semblaria confirmar-se, doncs, la idea del manteniment d'uns salaris reals elevats a la Catalunya agrària de finals del segle XVIII. D'altra banda, diversos estudis sobre el segle XVIII han posat de manifest l'auge d'establiments, subestabliments emfitèutics, contractes de rabassa morta, durant la segona meitat del segle XVIII.²⁶ Amb aquestes figures contractuals, milers de parcel·les de terra van passar a mans dels treballadors, és a dir, del mateix grup social que obtenia una part important de les seves rendes dels jornals.

25. Garrabou, Tello i Roca (1999).

26. Ferrer (1987); Congost (1990); Vicedo (1991).

Les possibilitats d'accés a la terra per part del grup dels treballadors segurament és clau per entendre l'evolució d'aquest grup social. Ja hem vist que en els estudis d'Ernest Labrousse, aquells que anomenava propietaris compradors, i que hem assimilat conceptualment als treballadors de la regió de Girona, tendien cada vegada a ser més assalariats i menys propietaris. La dinàmica gironina ens convida a imaginar un altre tipus de dinamisme social, amb uns efectes totalment diferents: aquí podem imaginar petits propietaris cada vegada menys assalariats i amb més terra. En els dos casos, el dinamisme repercuteix en un canvi social important. Però el segon cas no sembla coincidir amb el que suposadament caldria esperar de l'evolució històrica: la proletarització. Ni tampoc coincideix amb la tesi que associa a tot període de creixement econòmic un empitjorament de les condicions de vida de la major part de la població, sovint mesurada per una disminució dels salaris reals. De fet, quan aprofundim en l'estudi de l'evolució dels dats gironins entre 1768 i 1806, i el diferenciem per comarques, veiem que l'única comarca on els dats rebuts pels treballadors no van augmentar al mateix ritme que el preu del blat, la Selva, és precisament la comarca on els establiments emfitèutics van ser menys freqüents.

Encara podem fer una altra reflexió. Els establiments de terres no només oferien parcel·les de terra a jornalers disposats a treballar-les, sinó que, segons els testimonis d'alguns contemporanis, la pràctica dels establiments era una de les possibles causes que els salaris fossin alts. Aquest argument és esgrimit a Vilafranca del Penedès, en una àrea on els contractes de rabassa morta havien estat especialment abundants,²⁷ però també a les illes Balears, on el possible aixecament de la prohibició de realitzar establiments als hereus gravats amb fideïcomís era observat amb recel per aquells que havien de contractar assalariats.²⁸

El que és segur, en qualsevol cas, és que la idea d'uns salaris elevats s'associava a la idea de manca de braços, i això pot cridar l'atenció en un context d'augment del nombre de treballadors. En aquest sentit és obligat citar el comentari de l'autor del *Discurso*:

*Ahora no sólo en Barcelona sino en toda Cataluña se encuentran con dificultad trabajadores de la tierra y de otros oficios, aun con salarios muy subidos; igual dificultad hay en hallar criadas; dicen ser por ocasión de las muchas fábricas.*²⁹

Però potser encara són més il·lustratius els comentaris de Sebastià Casanovas, un pagès empordanès, tot recordant els anys, situats a la primera meitat del segle XVIII, en què s'havia hagut de guanyar la vida fent de jornal·ler. El text va ser escrit als entorns de 1760:

Com en aquest temps no se trobava molta feina per a treballar en lo hivern, molt al revés d'ara, que havem d'assegurar los jornalers quinze dies abans, i encara moltes vegades se'n desdiuen; i com jo no tenia altra cosa per viure sinó la braça, i a demés de la poca feina se trobava, passaven temporades de temps destorbat, me veié moltes vegades sens pa ni altra cosa per sustentar-me, de tal manera que moltes vegades estava vetllant quan algú donaria algun pa a les ànimes, i en cas li dassin, en qualsevol

27. Arnabat i Moreno (2006: 59-60) aporten un testimoni molt interessant sobre les actituds dels treballadors de l'alcalde vilafranquí Manuel Llorca.

28. Jover (1997).

29. Lluch (1997: 233).

*preu jo lo perseguia, perquè no tenia diners per pagarlo; però sempre me'l fiaren, perquè sempre tingué diligència a pagar-lo los primers diners tenia.
... i érem en lo mes de maig i no guanyàvem mes de cinc sous, i d'aquí nos havíem de fer la vida, i llavors de jornals que fessin la vida se trobaven molt pocs.*³⁰

Tots aquests testimonis conviden a plantejar, a l'hora de preguntar-nos sobre el conjunt de les rendes percebudes pels treballadors de Girona, la hipòtesi contrària a la dinàmica social descrita per Labrousse per al grup de pagesos compradors, la d'uns pagesos cada vegada més desproveïts de terra i per tant més necessitats d'adquirir jornals a l'exterior de les seves finques. En el cas de la regió de Girona tot sembla indicar que ens trobem davant d'un sector nombrós de treballadors cada vegada més "rics" en terres i, per tant, menys necessitats d'uns salaris que, potser com a conseqüència del mateix fenomen de colonització agrària, mantindrien un nivell relativament alt.

Un exercici realitzat a partir de l'anàlisi dels 948 contractes d'establiment i 1241 contractes de venda perpètua de terra inscrits en els quatre primers llibres del Registre d'Hipoteques de la regió de Girona (juny 1768-juny 1770) permet constatar el protagonisme indiscutible dels treballadors com a emfiteutes i també com a compradors de petites parcel·les.

Quadre 6. Classificació dels contractes d'establiment i de vendes perpètues segons els grups socials.

Contractes emfitèutics	Vendes perpètues			
	Establiments %	Emfiteutes %	Venedors %	Compradors %
Església	12,9	0,4	4,-	0,7
Noblesa	32,3	0,7	2,9	2,5
Món dret i medicina	2,7	1,1	2,9	1,8
Món comerç i negocis	5,9	4,5	5,4	7,5
Pagesos	32,1	19,7	27,8	20,2
Treballadors	3,1	55,66	30,7	37,7
Altres agricultura	--	1,3	1,8	2,2
Mariners i pescadors	0,2	4,-	5,1	5,8
Artesans	0,8	11,7	17,-	20,8
Altres	10,02	1,-	2,3	0,7

El quadre núm.7 reflecteix els canvis en l'ocupació de terres per cada 100 escriptures que impliquen canvis en el domini de caràcter perpetu (compravendes de terra i establiments emfitèutics). L'anàlisi conjunta de la dinàmica social que en resulta és espectacularment favorable al grup social dels treballadors.³¹

30. Casanovas (1986: 111).

31. Les dades que s'ofereixen aquí han estat ampliades a Congost (en premsa).

Quadre 7.
Classificació dels grups socials (per cada 100 contractes de compravenda
i establiments emfitèutics signats en el període juny 1768-juny 1770).

Grups socials	Cedeixen terres	Adquireixen terres
Noblesa/Església	32,2	9,9
Pagesos	27,7	20,0
Treballadors	18,6	45,6
Artesans	9,9	16,7
Altres oficis	9,6	6,8

L'estudi detallat de les escriptures de transaccions de parcel·les permet comprovar el paper important que va jugar-hi, durant la segona meitat del segle XVIII, l'existència d'un crèdit hipotecari amb un interès especialment baix, com el que representava el censal. Prop de la meitat de les compravendes comportaven carregaments de censals. Probablement la historiografia no ha mesurat prou l'impacte que la Reial Pragmàtica de 1750, en disposar la reducció de les pensions dels censals i, per tant, del preu del diner, del 5% al 3%, va poder exercir en el model de desenvolupament econòmic del camp català durant el segle XVIII. Alguns estudis s'han fixat en les estratègies seguides a partir d'aquella pragmàtica pels que abans de 1750 acostumaven a deixar diners, és a dir, pels censalistes³², però caldria investigar els efectes estimulants que una mesura d'aquest tipus pogué exercir sobre el sector de la població més humil. Els membres d'aquest grup treballaven directament la terra, i els rendiments que n'extreien, en incloure els rendiments del treball, superaven ben segur el 3% del diner necessari per a comprar-la. Encara més que en el cas de les famílies rendistes, la reducció de les pensions dels censals a un 3% en el si de les famílies treballadores va poder generar importants estalvis en les seves economies familiars, que fàcilment es van poder traduir en un augment de l'extensió de terres posseïdes pel grup social dels treballadors.

Si afegim que es tractava del mateix grup que cobrava periòdicament alguns salaris, que aquests s'havien mantingut elevats, i que probablement havien augmentat les perspectives per al treball de dones i nens, podem començar a entendre i interpretar alguns signes que se'ns havien evidenciat –i ens havien sorprès– en l'apartat anterior: l'augment del valor dels dots percebuts per aquest grup social i l'adopció d'una nova etiqueta –la de *menestral*– per definir-se davant de la societat. També hem comentat que hi ha indicis d'una millora en les condicions materials.

Veiem, doncs, que la tesi d'un augment del nivell de vida del grup va guanyant terreny. Però, per què hem tardat tant a plantejar-la? Per què ha costat tant de reunir totes aquestes evidències que, juntes, obliguen a plantejar la possibilitat d'un augment del benestar dels treballadors, de les classes humils? De fet, si reflexionem sobre els diferents enfocaments que en les darreres dècades han dominat en la historiografia agrària, ens adonem que els historiadors tendim a admetre bàsicament dues possibilitats: l'"estabilitat pagesa" o la "desaparició/proletarització dels pagesos".

32. Torras Ribé (1976), Brunet (1998), Tello (2001).

Hem trobat implícita aquesta darrera tesi, per exemple, en la manera habitual d'aplicar el model labroussià, centrat en les relacions del pagès amb el mercat. A les darreres dècades els conceptes que han tingut més fortuna, com ara “pluriactivitat”, “cicle de vida”, “economia moral” o “armes dels dèbils”, quan s'han integrat en l'anàlisi històrica, han servit sobretot per a reforçar la tesi de l'estabilitat pagesa, inherent als plantejaments de Malthus o de Chaianov.³³ No estem pas negant la utilitat d'aquests conceptes ni la necessitat de confrontar la vida pagesa amb les conjuntures econòmiques. El que ens interessa remarcar ara és que cap dels enfocaments esmentats sembla capaç d'explicar un dinamisme social tendent a l'enriquiment d'alguns sectors pagesos.

Tampoc ajudava a explicar-lo el model ‘clàssic’ de transició del feudalisme al capitalisme de la dècada de 1960. Podem comprovar, en canvi, que la constatació empírica, per a una etapa concreta, no només d'un augment del nombre absolut de treballadors, sinó també d'un augment dels seus ingressos reals, constitueix una prova de la potència d'algunes reflexions formulades per Pierre Vilar, en el seu text “Creixement econòmic i anàlisi històrica”, que em sembla que han passat força desapercebudes, potser perquè van ser escrites el 1960. Les reproduïm perquè tenen a veure amb un imaginari del passat, i amb una manera d'afrontar l'estudi dels orígens de les societats contemporànies, que ja combatia Pierre Vilar als anys seixanta, que ens semblen que *encara* són actuals:

deixa de ser una veritat incontestable que la massa de treballadors, en les economies de tipus ‘antic’ s'hagi trobat sempre en el llindar d'un mínim vital fisiològic per motius d'insuficiència productora.

no es tracta de reconstruir una imatge idíl·lica del món preindustrial, però sí d'allunyar una imatge sumària de la immobilitat precapitalista i la pretèrita estructura del consum.

molts aspectes de l'arrencada capitalista es comprendrien malament si imaginéssim la societat immediatament anterior com absolutament incapaç d'una acumulació i d'un consum força amplis.

no pot ser indiferent que el dilema invertir-consumir es plantegi a grups restringits o a grans masses, disposant a la vegada de mitjans de producció i de força de treball.

Tots aquests paràgrafs estan extrets d'un apartat que porta per títol “La producció factor de benestar: la part del consum”.³⁴ Pierre Vilar no especulava des del buit. En la base d'aquestes reflexions hi havia anys de recerca als arxius catalans i també la lectura minuciosa d'alguns testimonis contemporanis. Pot ser oportú acompanyar-les, i acabar així aquest apartat, amb les observacions de Francisco de Zamora —que parlen d'una activitat agrària, la producció d'alls, i una “revolució de consum” encara no documentades pel treball d'arxiu— sobre els habitants de l'Empordà, sabent que Zamora entenia per Empordà el conjunt del Corregiment de Girona:

33. Vegeu Aymard (1983).

34. Vilar (1964a: 69-71).

Las costumbres de sus naturales son sencillas y pacíficas, y su vestido antiguo era cómodo y campestre en el uso del gambeto de color azul. Y en las partes de las orillas del Ter en que se cultiva con aplicación la cosecha de ajos, el jubón era amarillo y se conocían con este distintivo de campesinos de la tierra de los ajos. Esta costumbre ha variado desde la mitad del presente siglo, sustituyéndose el color azul de los gambetos al oscuro y color de brisa, y cesado así enteramente el uso de los jubones o camisolas pajizas, alterando así los antiguos estilos. La propagación del lujo se ha difundido en todas las clases.³⁵

La cursiva de la darrera frase, nostra, vol subratllar la contundència de la diagnosi.

Dinàmiques socials i creixement agrari: reflexions a partir del cas estudiat

La regió de Girona no va participar de forma decisiva en el procés d'industrialització catalana, ni tan sols en el procés de protoindustrialització, ni tampoc va especialitzar-se en la vinya, ni va ser gran exportadora de cereals i/o altres productes agraris. Però, en la mesura en què es van poder produir canvis importants en les pautes del consum de la població i en la capacitat d'estalvi en mans d'un sector nombrós de la població, la hipòtesi d'uns canvis substancials en la distribució social de la renda sembla defensable, i aquest fet podria explicar perquè la regió de Girona va poder ser considerada, pels mateixos contemporanis del segle XIX, una àrea relativament rica, tot i que no encaixava amb les vies més clàssiques de creixement econòmic. La idea d'un cas "intermediari", en el sentit de "cas difícil d'encaixar" en els models ideals que tenim al cap, avui —en un context on ja ningú no pensa en uns ideals modes de producció feudal i capitalista— ens torna a ser útil.

Les dades que ens ha aportat una primera exploració del món de les rendes del treball a la regió de Girona, que caldria completar amb dades referents al conjunt de les economies familiars, també xoquen amb les tesis dominants en la història econòmica i social, en tant que reclamen un estudi integrat de les diferents dinàmiques socials, incloent en aquestes dinàmiques les estratègies hereditàries i els diferents tipus de mercat: de productes, de treball, de diner i de terres. L'exemple de la pragmàtica de 1750 sobre els censals pot tornar a servir per a il·lustrar alguns aspectes del que volem dir. Els problemes dels grups socials dominants, de molts nobles endeutats, van inspirar la reducció de l'interès del crèdit hipotecari del 5% al 3%. Però aquesta reducció va poder exercir uns efectes inesperats sobre les classes treballadores disposades a treballar la terra —i, per tant, a "quedar-se" amb la renda de la terra— en un context d'oferta excepcional de terres ermes i boscoses —és a dir, de terres amb poc valor— que també era un context de redefinició de drets de propietat, a tots aquells que volguessin accedir-hi i convertir-les en terres de conreu.

El cas dels treballadors de la regió de Girona pot constituir un bon exemple, doncs, d'un resultat històric no previst, i sorprenent, d'un procés no planificat. Per què, malgrat dos-cents anys de reconeixement explícit —des dels escrits de Capmany i Young a les tesis doctorals de finals de la dècada de 1980— de la importància del factor treball en el desenvolupament

35. Zamora (1973: 333).

econòmic català, els “treballadors” del segle XVIII han estat tan poc estudiats?³⁶ En part, penso, perquè els estudiosos dels mercats del diner, de la terra o del treball tendim a atorgar el protagonisme als propietaris, als creditors, als empresaris, és a dir, als que estan en disposició de deixar diners i terres, que gairebé per definició formen part de les classes dominants. Les fonts conviden a fer-ho. Però, es tracta només d'un problema de fonts? No es troba també força arrelada, entre els historiadors, la tendència a reinterpretar la història a partir i des del punt de vista de les classes dominants, de les classes benestants, és a dir, de les classes acomodades?

Fent-ho així, els discursos dels historiadors, com els discursos dominants contemporanis, tendeixen a invocar i apel·lar a una funció suposadament ordenadora de les classes dominants i, en conseqüència, tendeixen a esborrar les traces d’“espontaneïtat” del procés històric. Per exemple, les reflexions esbossades al llarg d'aquest article han posat l'èmfasi en la importància de dues institucions jurídiques, l'emfiteusi i l'hereu, lloades i exaltades en els discursos pairalistes del segle XIX. Podem preguntar-nos, tanmateix, per què la lectura positiva del contracte emfiteutic havia atorgat tot el protagonisme als propietaris i l'havia negat als emfiteutes i per què, en el cas del paper dels cabalers, s'havia posat tot l'èmfasi en les classes mitjanes i altes.³⁷ És cert que el contracte emfiteutic i el sistema d'hereu no es van afeblir a la regió de Girona durant el segle XVIII, però hem vist produir-se, en aquesta societat, canvis importants en la concepció dels drets de propietat i en les formes d'organització social del paisatge agrari, que només sabem explicar pel dinamisme dels treballadors. El més sorprenent, potser per a ells mateixos, és que el resultat no fos del tot negatiu per als membres d'aquest grup social.

De fet, la millor prova de l'important canvi social viscut durant la segona meitat del segle XVIII, la trobem en el canvi en la manera d'autoidentificar-se —davant dels notaris, per exemple— de dos grups socials situats en els dos extrems de l'escala social. D'una banda, un grup considerable de propietaris rendistes, que encara s'autoanomenaven pagesos a finals del segle XVIII, van passar a anomenar-se hisendats, per a diferenciar-se dels altres pagesos, que incloïen els simples masovers.³⁸ De l'altra, com hem anat repetint en aquest article, molts treballadors van passar a autodenominar-se *menestrals*.³⁹

Aquesta darrera reflexió sobre els aspectes diferencials i alhora globals del canvi històric, a partir de l'anàlisi de canvis de vocabulari, ens retorna a l'actualitat de Pierre Vilar. Al llarg d'aquest article l'hem vist denunciar repetidament la poca solidesa en què se sustentaven moltes afirmacions inspirades en la idea d'un creixement ordenat i simple, que responia a una visió simple i parcial de la Història. Combatre-la avui és molt més fàcil que fa quaranta anys, certament, però potser ara resulta més fàcil oblidar que és necessari de fer-ho. Per això hem volgut establir aquest diàleg amb ell, i aportar noves dades, per a animar als joves d'avui a continuar interrogant els fets i els documents, per a contribuir a “salvar la distància entre

36. Vegeu les conclusions de Torras (1994).

37. Vicens Vives (1978).

38. Congost (1997).

39. No volem indicar amb això que la conjuntura de finals del segle XVIII afavorís a tots els treballadors ni a tots els grups pagesos. Probablement el col·lectiu de pagesos masovers va viure amb dificultats el procés de creixement econòmic del segle XVIII. Els masovers, fortament controlats pels propietaris, eren, a més, els que havien de pagar els alts salaris als treballadors, i a més, no tenien accés al diner fàcil perquè, en no ser propietaris, no podien recórrer al censal i els contractes de crèdit alternatius, els deutoris, solien amagar un interès força més alt.

el que podrem dir aquí i el que caldria saber, a Catalunya i a Espanya sobre els problemes agraris *concrets* del segle XVIII", a partir d'una mirada oberta i crítica, respecte dels discursos dominants, que els capaciti per a "descobrir" la multitud de casos "intermediaris" i processos "espontanis" que han caracteritzat el devenir històric.

Bibliografia citada

AYMARD, Maurice (1983), "Autoconsommation et marchés: Chayanov, Labrousse ou le Roy Ladurie", *Annales E.S.C.*, any XXXVIII, p. 1392-1410

ARNABAT, Ramon i MORENO, Belen (2006). *El Penedès durant la segona meitat del segle XVIII: textos inèdits*. Vilafranca del Penedès: Institut d'Estudis Penedesencs.

BRUNET, Serge (1998), "Fondations de messes, crédit rural e marché de la terre dans les Pyrénées Centrales (XVe-XVIIIe siècle): les communautés de prêtres du Val d'Aran". Dins M.Berthe, ed. *Endettement Paysan & Crédit Rural dans l'Europe médiévale et moderne*. Toulouse: Presses Universitaires du Mirail.

CAPMANY, Antoni de (1759). *Memorias históricas sobre la marina, comercio y artes de la antigua ciudad de Barcelona*, vol. III. Madrid: Antonio de Sancha.

CASANOVAS, Sebastià (1986). *El manuscrit de Palau-saverdera. Memòries d'un pagès empordanès del segle XVIII*, Edició a cura de Jordi Geli i Mª Àngels Anglada. Figueres: El corral del vent.

CONGOST, Rosa (1990). *Els propietaris i els altres. La regió de Girona, 1768-1862*. Vic: Eumo.

CONGOST, Rosa (1993), "Creixement econòmic i moviment de rendes. Els dots de l'Alt Empordà i de la Selva durant la primera meitat del segle XIX", *Estudi General*, 13, p.173-201.

CONGOST, Rosa (1997), "De pagesos a hisendats, reflexions sobre l'anàlisi dels grups socials dominats: la regió de Girona (1780-1840)", *Recerques*, 35, p.52-72.

CONGOST, Rosa (2001), "Guerra, pàtria i estadística: el despertar polític dels hisendats gironins (1795-1800)", *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, vol. XLII, pp. 379-395.

CONGOST, Rosa (2004), "El 'misteri' de la desaparició dels pagesos anglesos. Algunes reflexions". Dins *Josep Fontana. Història i projecte social*. Vol. I. Barcelona: Crítica, p.396-404.

CONGOST, Rosa (en premsa), "The social dynamic of agricultural growth: the example of catalan emphyteusis". Dins Béaur, G. i Schofield, Ph. (eds.). *Property Rights, land market and economic growth in Europe*. Brusel·les: Brepols.

CONGOST, Rosa; FERRER, Llorenç; MARFANY, Julie (en premsa), "The social formation of new households in a single heir system: the Catalan case, 18th Century". Dins Head, A. i Pozsgai, P. (eds.). *Inheritance practices, marriage strategies and household formation in European rural societies*. Brusel·les: Brepols.

ESTEVE, Eulàlia (2007). *Homes, terres, cases i masos del Baix Empordà. Estudi de les transformacions agràries del segle XVIII a partir dels inventaris post-mortem*. (treball de doctorat). Universitat de Girona.

FERRER, Llorenç (1987). *Pagesos, rabassaires i industrials a la Catalunya central (segles XVIII-XIX)*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

GARRABOU, Ramon, TELLO, Enric, i ROCA, A (1999), "Preu del blat i salaris agrícoles a Catalunya (1720-1936)". Dins Carreras, A., Pascual, P., Reher, D. i Sudrià, C. (eds). *Industrialització i desenvolupament econòmic d'Espanya. Vol.I.* Barcelona: Universitat de Barcelona, p.422-454.

IGLESIES, Josep (ed.) (1969-70). *El Cens del Comte de Floridablanca, 1787: part de Catalunya*. Barcelona: Fundació Salvador Vives Casajoana.

JOVER, Gabriel (1997). "Societat rural i desenvolupament econòmic a Mallorca. Feudalisme, latifundi i pagesia, 1500-1800" (Tesi doctoral). Barcelona: Universitat de Barcelona.

LABROUSSE, Ernest (1984). *Esquisse du mouvement des prix et des revenus en France au XVIIIe siècle*. París: Éditions des archives contemporaines.

LLUCH, Ernest (ed.) (1997). *Discurso sobre agricultura, comercio e industria del Principado de Cataluña, 1780*. Barcelona: Altafulla/Diputació de Barcelona.

MALTHUS, Thomas R. (1985), *Un assaig sobre el principi de població*. Barcelona: Edicions 62/Diputació de Barcelona.

MARFANY, Julie (2004), "Casar-se en edat proporcionada": edat al matrimoni i estratègies matrimonials a Igualada, 1680-1829", *Miscellanea Aqualatensis*, 11, 13-46.

MORENO, Belen (2007). *Consum i condicions de vida a la Catalunya moderna: el Penedès, 1670-1790*. Vilafranca del Penedès: Edicions i propostes culturals Andana.

MORENO, A. , SOLER, J. i FUENTES, F. "Introducción al estudio sociodemográfico de Cataluña mediante el censo de Floridablanca(1787)". Dins *Primer Congrés d'Història Moderna*, I. Barcelona: Universitat de Barcelona.

PI-SUNYER, Carles (1927-29). *L'aptitud econòmica de Catalunya*. Barcelona: Barcino.

SAGUER, Enric (2005). *Treball agrari i reproducció econòmica. El Baix Empordà, 1850-1880*, Girona: AHRCG/CRHR de la UdG

TELLO, Enric (1987). "Pagesos, menestrals i rendistes. Cervera i la Segarra en l'arrencada industrial catalana (1702-1861)" (Tesi doctoral). Barcelona: Universitat de Barcelona.

TELLO, Enric (2001), "El fin del crédito hipotecario censalista: ¿una agonía demasiado larga? (1705-1861)", *Áreas*, 21, pp. 63-93.

TORRAS RIBÉ, Josep M. (1976), *Evolució social i econòmica d'una família catalana de l'Antic Règim: els Padró d'Igualada (1642-1782)*. Barcelona: Fundació Salvador Vives Casajoana.

TORRAS, Jaume (1994), "L'economia catalana abans del 1800. Un esquema", *Història Econòmica de la Catalunya contemporània. S. XIX. 1. La formació d'una societat industrial*. Barcelona: Fundació Enciclopèdia Catalana, p. 13-38.

VICEDO, Enric (1991), *Les terres de Lleida i el desenvolupament català del set-cents. Producció, propietat i renda*. Barcelona: Crítica.

VICENS VIVES, Jaume (1978), *Notícia de Catalunya*. Barcelona: Destino.

VILAR, Pierre (1966), *Catalunya dins l'Espanya Moderna. III. Les transformacions agràries*, Barcelona: Edicions 62.

VILAR, Pierre (1968), *Catalunya dins l'Espanya Moderna. IV. La formació del capital comercial*, Barcelona: Edicions 62.

VILAR, Pierre (1964a), "Crecimiento económico y análisis histórico", dins *Crecimiento y Desarrollo*. Barcelona: Ariel, p. 18-105.

VILAR, Pierre (1964b), "El problema de la formación del capitalismo", dins *Crecimiento y Desarrollo*. Barcelona: Ariel, p. 106-134.

VILAR, Pierre (1964c), "Transformaciones económicas, impulso urbano y movimiento de los salarios: la Barcelona del siglo XVIII", dins *Crecimiento y Desarrollo*. Barcelona: Ariel, p. 194-233.

VILAR, Pierre (1964d), "Desarrollo económico y progreso social. Las etapas y los criterios", dins *Crecimiento y Desarrollo*. Barcelona: Ariel, p. 382-419.

VILAR, Pierre (1983), " ", dins *Economía, Derecho, Historia*. Barcelona: Ariel.

YOUNG, Arthur (1970), *Viatge a Catalunya*. Barcelona: Ariel.

ZAMORA, Francisco de (1973), *Diario de los viajes hechos en Cataluña*. Barcelona: Curial.

Annexos

Dades globals sobre els dots de la Regió de Girona (gràfics 1 i 2 del text)

Intervals comparables	Intervals 1769-70	Casos 1769-70	%	Casos 1806-07	%	Intervals 1806-07
I	< 49 lliures	108	14,9	195	15,8	< 99 lliures
II	50-99 lliures	176	24,3	334	27,1	100-199 lliures
III	100-199 lliures	230	31,8	381	30,9	200-399 lliures
IV	200-499 lliures	124	17,1	228	18,5	400-999 lliures
V	500-999 lliures	47	6,5	53	4,3	1000-1999 lliures
VI	1000-3000 lliures	39	5,4	47	3,4	2000-6000 lliures

Dades sobre els dots percebuts pels nuvis treballadors de la Regió de Girona (corresponents als gràfics 3 i 4 del text)

1769-70: 265 casos (36,5% del total); 1806-07: 605 casos (48,87% del total)

Intervals comparables	Intervals 1769-70	Casos 1769-70	%	Casos 1806-07	%	Intervals 1806-07
I	< 49 lliures	64	24,25	123	20,2	< 99 lliures
II	50-99 lliures	88	33,2	199	32,9	100-199 lliures
III	100-199 lliures	94	35,5	173	28,6	200-399 lliures
IV	200-499 lliures	18	6,8	110	17,5	400-999 lliures
V	500-999 lliures	1	0,4	4	0,7	1000-1999 lliures
VI	1000-3000 lliures	0	0	0	0	2000-6000 lliures